

В. В. Надьон,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 347

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВозДАТНОСТІ ТА СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У статті аналізується проблема співвідношення, а також відмінні риси правоздатності та суб'єктивного цивільного права. Зроблені відповідні висновки та пропозиції.

Ключові слова: правоздатність, суб'єктивне цивільне право, суб'єктивний цивільний обов'язок, фізична особа.

Найбільш теоретично й практично складною проблемою співвідношення правоздатності та суб'єктивного цивільного права. Питанню співвідношення цивільної правоздатності та суб'єктивних цивільних прав приділено значну увагу в науковій літературі. Однак якогось однозначного рішення не знайдено, що підтверджується наявністю абсолютно протилежних поглядів на природу правоздатності та її співвідношення з суб'єктивними цивільними правами.

У науці цивільного права з цього приводу висловлено думку про те, що правоздатність являє собою особливе суб'єктивне право [9, с. 35; 2, с. 74–75; 3, с. 76], а також є прихильники протилежного погляду, які вважають, що принципово невірно розглядати правоздатність як особливе суб'єктивне право [12, с. 21; 10, с. 22–25; 19, с. 16].

Так, наприклад, О. С. Іоффе розглядав схожість між правоздатністю й суб'єктивним правом у тому, що і суб'єктивне право, і правоздатність – це «міра можливої та дозволеної поведінки». Суттєва ж відмінність, за О. С. Іоффе, полягає в тому, що суб'єктивне право – це не тільки міра поведінки, що до-

зволена самому управомоченому, а й можливість вимагати певної поведінки від інших зобов'язаних осіб [16, с. 104]. Правоздатність, на його думку, є лише відносинами володаря з державою, в той час як суб'єктивне право – відносини носія цього права як з державою, так і з зобов'язаними особами.

Такий погляд не вільний від протиріч і тяжіє до визнання правоздатності правом. Оскільки правоздатність – «міра можливої й належної поведінки», то саме з цієї причини вона не може бути якістю чи властивістю людини [6, с. 47]. Недостатньо послідовним є погляд Н. І. Матузова: називаючи правоздатність суспільно-правовою властивістю особи, що виражає здатність суб'єкта бути носієм прав та обов'язків [12, с. 21], він вбачає відмінність між правоздатністю та суб'єктивним правом у тому, що перше – тільки здатність бути носієм прав та обов'язків, а друге – не здатність, а юридична можливість діяти, користуватися певним соціальним благом.

Але, як відомо, правоздатність не тільки соціальна здатність, а і здатність, передбачена законом. Тому правильніше розглядати її

саме як юридичну здатність або можливість. С. С. Алексєєв зробив висновок, що правоздатність являє собою «специфічне» суб'єктивне право», що «юридичні можливості суть не що інше, як суб'єктивні права» [2, с. 74].

Деякі вчені (О. А. Красавчиков [10], Д. М. Чечот [19]), визнаючи правоздатність триваючим ставленням, зв'язком між державою, суспільством і особою, заперечували правоздатність як право на тій підставі, що правоздатність нібито не має кореспондуючого обов'язку інших осіб, що виключає можливість вимог уповноваженої особи до інших осіб на основі правоздатності.

С. Н. Братусь вважав правоздатність «сумарним, загальним виразом всіляких проявів суб'єктивних прав» [5, с. 13–14], елементами змісту правоздатності визнавав конституційні права, а також права, передбачені ЦК та іншими законами. Надалі С. Н. Братусь визнає правоздатність як самостійне своєрідне суб'єктивне право, що захищається державою проти всякого, хто посягає на це право, як невідчужуване особисте право [9, с. 35].

Як своєрідне суб'єктивне право – «загальне суб'єктивне право» – трактує правоздатність С. С. Алексєєв. Однак, на його думку, в зміст правоздатності входять конституційні права, саме правоздатність і є «суб'єктивним правом по лінії державно-правових норм» [2, с. 74–75]. Так само і Б. К. Бегічев намагається наводити думку про правоздатність як своєрідність суб'єктивного права в межах правовідносин державного права і про те, що її зміст характеризують державно-правові норми [3, с. 76].

З такими поглядами важко погодитися. Не випадково навіть прихильники такої концепції (С. С. Алексєєв, Б. К. Бегічев) змушені були визнати, що крім конституційних прав до змісту правоздатності входять ще й інші права.

На думку В. О. Мусіна, правоздатність є абстрактним вираженням змісту конкретних суб'єктивних прав, їх узагальненням, родовим виразом [13, с. 111–112]. Виникає запитання: в чому полягає «абстрактність», абстрактний характер правоздатності? В тому,

що правоздатність – це закріплена законом за фізичними або юридичними особами здатність мати права та нести будь-які обов'язки, з числа передбачених для даної галузі суспільних відносин, відповідною системою об'єктивного права. Які саме права виникають на основі правоздатності для кожного з її носіїв, закон не визначає. Є. А. Флейшиц розуміла під правоздатністю якусь «бланкетну» можливість [18, с. 269]. Утворене на основі правоздатності суб'єктивне право завжди має певний зміст: закріплює за носієм права можливість певної поведінки, міру цієї певної поведінки. Яким же чином конкретні, тобто певні за змістом права, що виникають на основі абстрактної можливості володіти схожими правами взагалі, стають елементами цієї можливості, а вона сама (правоздатність) продовжує і після «вступу в неї» цих «елементів» залишатися колишньою абстрактною («бланкетною») можливістю мати права і нести правові обов'язки? Цього не пояснює ніхто із названих науковців і, здається, пояснити це неможливо.

Я. Р. Веберсом було відзначено, що неправомірною слід вважати спробу включити до змісту правоздатності не властиві їй елементи, що в кінцевому підсумку ускладнюють розуміння правоздатності як самостійної правової категорії, як особливого різновиду суб'єктивного права [6, с. 53].

На думку В. А. Кучинського, не можна вважати суб'єктивне право елементом правоздатності ще й тому, що в іншому випадку поняття правоздатності та правового статусу ототожнюватимуться, а це неприпустимо. Правовий статус – це сукупність закріплених у нормах чинного права чітко визначених прав та обов'язків, які встановлюють межі можливої та обов'язкової поведінки, загальної для всіх осіб, що відповідають певним визначеним ознакам [11, с. 43]. Цілком поділяючи цю думку, наголосимо, що не можна ототожнювати правовий статус з правоздатністю, тому що правовий статус – це більш широке, всеохоплююче поняття.

За Ц. А. Ямпольською, не можна вважати складником правоздатності й ті права, які закріплені в об'єктивних нормах права, адже

такі норми лише визначають межі можливої поведінки, а правоздатність забезпечує лише можливість бути носієм таких прав. Індивідуально визначену сукупність суб'єктивних прав, належних особі, з тих суб'єктивних прав, що виникають на підставі певних юридичних фактів, варто вважати не правоздатністю, а правовим статусом особи [21, с. 161–166].

Порівнюючи поняття «суб'єктивне право», «правоздатність» та «правовий статус», Н. Г. Александров доходить висновку, що право, визначаючи коло дій, які держава дозволяє вчиняти, встановлює правоздатність або правовий статус громадян, організацій та установ, тим самим визначає їх правове становище [1, с. 193]. Але згодом він розмежовує поняття правоздатності і правового статусу та охарактеризовує останній як коло тих суб'єктивних прав, які «повинні надаватися суб'єкту, коли він вступає у відповідні правовідносини», юридичних обов'язків, які «можуть бути покладені на суб'єкта у відповідних правовідносинах» і «загальних заборон на вчинення відповідних дій» [1, с. 193].

Якщо правоздатність є визнана законом абстрактна можливість або, кажучи словами закону, здатність мати права та обов'язки, то, виходить, вона повинна існувати до виникнення відповідних прав та обов'язків. Відомо, що цивільна правоздатність у фізичної особи виникає з моменту народження. За загальним правилом новонароджений у момент свого народження ніякими суб'єктивними цивільними правами не наділяється. Отже, вважаючи суб'єктивні цивільні права «елементами» цивільної правоздатності, довелося б визнати, що правоздатність виникає та існує протягом відомого часу без будь-яких «елементів».

З викладених міркувань правильним є вважати правоздатність не поєднанням суб'єктивних прав як елементів правоздатності, не сумарним вираженням різноманітних суб'єктивних прав, існування яких допущено законом, за одним із тверджень С. Н. Братуся, а приєднатися до іншої, також даної С. Н. Братусем, характеристики правоздатності як необхідної передумови суб'єктив-

них прав та правових обов'язків: «Правоздатність... як самостійна категорія має значення та цінність лише як вираження абстрактної, тобто загальної можливості бути носієм прав та обов'язків...» [5, с. 5, 6, 13].

З проведеного аналізу випливає загальне правило, що правоздатність не є суб'єктивним цивільним правом. Однак ч. 3 ст. 25 ЦК України закріплює за певними особами (які досягли відповідного віку) окремі права та обов'язки. Так, наприклад, відповідно до ст. 31 ЦК України малолітня особа, тобто особа, яка не досягла 14 років, має право вчиняти дрібні побутові правочини. Виникає запитання: чи можна вважати таке надане право суб'єктивним? Як відомо, будь-яке суб'єктивне право нерозривно пов'язане з суб'єктивним обов'язком. З цього випливає, що малолітня особа, яка забажала скористатися своїм законним правом і укласти дрібний побутовий правочин, має право вимагати його належного виконання від зобов'язаної особи. Отже, в цьому випадку прослідковуються ознаки суб'єктивного цивільного права.

Це право визначене законом, що стосується малолітніх осіб, і, відповідно, це категорія осіб не має права відступити від цього положення, наприклад, укласти правочин, що виходить за межі дрібного побутового. Як бачимо, деякі права, що належать певним категоріям фізичних осіб, є обмеженими в рамках закону, а відповідно, особи, які підпадають під ці обмеження, не можуть це обмеження переступити без поважних на те причин, визначених у законі (до такої поважної причини, наприклад, можна віднести емансипацію). Таким чином, це право слід визнати *обмеженим суб'єктивним правом*. Аналогічним чином вирішується питання з фізичними особами, які обмежені у цивільній дієздатності (ст. 37 ЦК). За такою самою схемою вирішується питання стосовно неповнолітніх осіб, їх прав та кореспондуючих їм обов'язків (ст. 32 ЦК). Обсяг прав у цих категоріях осіб також прописаний законом, і вони не можуть самостійно вийти за їх межі. Таким чином, малолітні, неповнолітні фізичні особи, фізичні особи, які обмежені у ци-

вільній діездатності, наділяються обмеженими суб'єктивними правами.

Обмежене суб'єктивне право – це встановлене й захищене законом, дозволене правило поведінки для конкретних категорій фізичних осіб.

З проведеного аналізу можна зробити попередній висновок, що *правоздатність не є суб'єктивним цивільним правом, але в деяких випадках, передбачених законом, правоздатність можна вважати обмеженим суб'єктивним правом.*

У теорії права виникла й отримала свого часу широке визнання і поширення концепція, згідно з якою правоздатністю є стадія існування суб'єктивного права, суб'єктивне право в «потенції» або як «потенційний стан суб'єктивного права», «право, що не досягло ступеня суб'єктивного права».

Ідея такого розуміння правоздатності відобразилася вже у спробі уявити співвідношення правоздатності та суб'єктивних прав як співвідношення абстрактного з конкретним або як співвідношення можливого й дійсного.

Розгорнуте викладення такої концепції вперше запропонувала Ц. А. Ямпольська, на думку якої конкретне суб'єктивне право фізичної особи у своєму розвитку проходить три стадії: 1) стадію правоздатності – потенційного стану суб'єктивного права; 2) стадію виникнення суб'єктивного права як такого – правового статусу; 3) стадію реалізації суб'єктивного права – права в конкретному правовідношенні [20, с. 32–33].

Володіння правоздатністю відокремлене від володіння конкретними суб'єктивними правами й обов'язками одним або кількома юридичними фактами. За відсутності їх неможливе виникнення конкретних суб'єктивних прав та обов'язків. Передумові правоволодіння, правоздатності не можна протиставляти суб'єктивне право, тому що вони ланки одного ланцюга. Без першого друге неможливо уявити, без другого зникає сенс першого [8, с. 193].

Тому не можна вважати, що будь-яка особа, яка володіє тільки правоздатністю, вже в силу цього факту може бути визнана волода-

рем суб'єктивного права в потенції. Таким чином, ні конкретні суб'єктивні права, ні тим паче обов'язки фізичних осіб до їх виникнення не можуть існувати в потенції.

Правоздатність сама по собі суть завершена, відокремлена, самостійна правова категорія, яка представляє її власникові не потенційну, а реальну здатність мати права та обов'язки, передбачені законом. Тому вона існує як дійсне право, але, зрозуміло, не в сенсі суб'єктивного права учасників конкретного правовідношення. Оскільки правоздатність – передумова для володіння таким суб'єктивним правом, вона не може бути стадією його існування. Правоздатність – не тільки юридична можливість набувати суб'єктивні права та обов'язки, а й можливість володіти ними на всіх стадіях проявів існування конкретного суб'єктивного права [6, с. 56]. Д. М. Чечот підкреслює, що правоздатність у суб'єкта є завжди, незалежно від наявності у нього суб'єктивного права, адже особа, яка стала суб'єктом цивільного права одразу ж набуває здатності бути носієм суб'єктивних цивільних прав [19, с. 11]. У свою чергу, М. О. Стефанчук стверджує, що правоздатність і суб'єктивне право співвідносяться як можливість і дійсність [17, с. 45].

Відповідно до ст. 25 ЦК України правоздатність є категорією зовнішньою стосовно конкретного суб'єктивного права та суб'єктивного обов'язку, а не внутрішнім структурним елементом останніх, як це фактично визначено прихильниками цієї концепції.

Правоздатність як право, що належить кожній фізичній особі, є його правовою можливістю найбільш загального характеру порівняно із суб'єктивними правами та обов'язками, що виникають на її основі. Оскільки правоздатність – передумова для виникнення цих суб'єктивних прав та обов'язків, то, реалізуючи правоздатність, фізична особа стає власником конкретних суб'єктивних прав та обов'язків. Здійснюючи конкретне суб'єктивне право, уповноважена особа за допомогою вчинення нею дій, що складають зміст даного суб'єктивного права, задовольняє свої потреби – матеріальні та нематеріальні. До такого висновку в науці цивільного права дійшов В. П. Грибанов [7, с. 9].

В. В. Груздев констатував, що основу правоздатності, закріпленої цивільним правом, складають невід'ємні, природні права людини, викликані загальним рухом цивілізації до соціальних гуманітарних цілей та пріоритетів в цілому, що лежать в основі приватного права. Саме вони виступають основою здатності людини встановлювати прямі або опосередковані зв'язки з іншими особами для задоволення своїх потреб, досягнення поставленої мети, реалізації інтересів. Тому незважаючи на те, що правоздатність визнана законом, буде не зовсім правильним вважати її результатом волі тільки законодавця [8, с. 197–198]. За образним висловом В. І. Синайського «право не може дати здібності. Англійський парламент, за приказкою, все може зробити, але не може перетворити, однак, чоловіка в жінку, і навпаки» [15, с. 180]. Ні закон, ні жоден акт не породжують і не можуть породжувати правоздатність як стан громадянина як такого [14, с. 29].

Таким чином, можна вважати, що правоздатність є передумовою виникнення суб'єктивних цивільних прав. Без цієї передумови неможливе виникнення суб'єктивного цивільного права.

Проведений аналіз дає можливість визначити **відмінні риси** правоздатності та суб'єктивного цивільного права:

1) *за підставами виникнення* (правоздатність виникає в силу факту народження людини, а підставою виникнення суб'єктивних цивільних прав є інші юридичні факти);

2) *за підставами користування*: (а) фізична особа користується всіма дозволеними правами та обов'язками з моменту народження; у другому випадку – з моменту укладення правочину (договору). В цьому

випадку вирішальним буде момент укладення правочину (договору) з погляду його реального чи консенсуального характеру); (б) правами та обов'язками фізична особа користується протягом всього свого життя; суб'єктивні права та обов'язки обмежені часовими рамками;

3) *за підставами володіння*: (правоздатністю володіє кожен, а суб'єктивним цивільним правом – ні; тільки фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність має право користуватися суб'єктивними цивільними правами та обов'язками);

4) *за підставами відчуження* (правоздатність є невідчужуваною (рос. «непередаваемой») соціально-юридичною властивістю особи, а суб'єктивні цивільні права, як правило, відчужувані (рос. «передаваемые»);

5) *за вольовими ознаками набуття* (суб'єктивні права набуваються, як правило, своєю волею і у своєму інтересі, а правоздатністю держава загальною нормою права наділяє особу незалежно від її волі);

6) *залежно від набутих прав та обов'язків* (суб'єктивному цивільному праву завжди протистойть суб'єктивний цивільний обов'язок, а в правоздатності – ні; наприклад, особа може бути наділена виключно правами до відповідного віку);

7) *за підставами припинення* (у правоздатності права та обов'язки припиняються фактом смерті фізичної особи; суб'єктивні цивільні права та обов'язки, як правило, припиняються належним виконанням правочину (договору).

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що правоздатність в жодному разі не можна ототожнювати з суб'єктивними цивільними правами.

Список використаних джерел

1. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1961. – 271 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : [Вып. 2] / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1972.
3. Бегичев Б. К. Трудовая правоспособность советских граждан / Б. К. Бегичев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 248 с.
4. Белогорская Е. М. Понятие гражданского состояния / Е. М. Белогорская // «Ученые записки» Всесоюзного юридического заочного института. – Вып. 14. – М., 1968. – С. 160–175.

5. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
6. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. – Рига : Изд-во «Знатне», 1976. – 227 с.
7. Грибанов В. П. Основные проблемы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
8. Груздев В. В. Спорные вопросы соотношения правоспособности и субъективного права / В. В. Груздев // Гос-во и право. – № 1. – 2008. – С. 182–200.
9. Комментарий к ГК РСФСР. – М. : Юрид. лит., 1970.
10. Красавчиков О. А. Социальное содержание правоспособности советских граждан / О. А. Красавчиков // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 22–25.
11. Кучинский В. А. Правовой статус и субъективные права граждан / В. А. Кучинский // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 43–48.
12. Матузов Н. И. Социалистическая демократия и субъективные права граждан / Н. И. Матузов // Сов. гос-во и право – М. : Наука, 1972. – № 6. – С. 19–25.
13. Мусин В. А. К вопросу о соотношении гражданской правоспособности и субъективных прав / В. А. Мусин // Вестник Ленингр. ун-та. Вып 3. – 1964. – № 17 (Серия экон., филос. и права). – С. 111–112.
14. Нечаев А. М. О правоспособности и дееспособности физических лиц / А. М. Нечаев // Гос-во и право. – М. : Наука, 2001. – № 2. – С. 29–34.
15. Основы гражданского права : учебник. Общая часть / В. И. Синайский. – Рига, 1924.
16. Советское гражданское право : учебник / под ред. О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1967. – 494 с.
17. Стефанчук М. О. До питання про динаміку суб'єктивного цивільного права / М. О. Стефанчук // Університетські наукові записки. – 2009. – № 4 (32). – С. 44–52.
18. Флейшиц Е. А. Соотношение правоспособности и субъективного права / Е. А. Флейшиц // Вопросы общей теории советского права. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 267–282.
19. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 71 с.
20. Ямпольская Ц. А. Субъекты советского административного права : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук / Ц. А. Ямпольская. – М., 1958. – 38 с.
21. Ямпольская Ц. А. О субъективных правах советских граждан и их гарантиях / Ц. А. Ямпольская // Вопросы советского государственного права. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. 161–166.

Наден В. В. Проблема соотношения правоспособности и субъективного гражданского права.

В статье анализируется проблема соотношения, а также отличительные черты правоспособности и субъективного гражданского права. Сделаны соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: правоспособность, субъективное гражданское право, субъективная обязанность, физическое лицо.

Naden V. V. The problem of correlation of legal capacity and subjective civil rights.

The article analyzes the problem of correlation, as well as the distinctive features of the legal capacity and subjective civil rights. Relevant conclusions and proposals on this issue.

Key words: competence, subjective civil law, subjective responsibility, physical person.